

Живко Карапенчев

## ПЕДАГОГИЧЕСКАТА РЕАЛИЗАЦИЯ КАТО ЦЕННОСТ

Основна сфера за реализация на личността в условията на технологичната революция е овладяна от нея професия. Възникването на отделните професии е сложен, продължителен и многофакторен исторически процес, който зависи преди всичко от обществено-икономическата формация, от общественото разделение на труда, от равнището на развитие на интересите и потребностите на обществото, въобще и на личността в частност. Педагогическата професия е една от най-древните професии. Тя може да се разглежда като своеобразно единство от обективни и субективни сфери, тъй като представлява съвкупност от строго определени специфични трудови функции и наличие на определен обем от знания, умения, навици и сръчности, без които не могат да се осъществят желаните педагогически функции и задачи.

Педагогическата реализация може и следва да се разглежда и като ценностно преживяване и като компонент на ценностната система и съзнание на педагога. За да бъде разбрана педагогическата реализация като ценностен факт, се налага изясняване на понятието ценностна ориентация.

В научната литература ценностната ориентация се разглежда като социално-психологическа категория, определяща избирателното отношение на личността към обект (обекти) или сфера (сфери) от действителността върху основата на тяхната значимост (ценност) за човека. Ценностната ориентация заема важно място и при формирането на личността в сложния процес на взаимодействие между нея и средата (преди всичко социалната среда). Появата и развитието на ценностите за личността се свързват със свойствата и качествата на предметите и явленията, които могат да удовлетворяват определени човешки потребности (4; 10; 11; 12) и се проявяват като определени съждения, свързани с оценката на предмета или явлениято, с удовлетворяването или неудовлетворяването на

определени потребности на личността. Ценностната ориентация е важен подбудител на поведението на човека, като влияе пряко при определяне мотивацията на дейността му, при формирането на нравствени позиции за професионален избор, в готовността за общественополезен труд и т.н. Ценностната ориентация е свързващо звено между човека, неговите потребности и обкръжаващата го природна и социална среда. Тя влияе върху готовността му за професионален избор и върху качеството и ефективността на професионалната реализация, като определя за целта съответни мотиви. С.Л.Рубинщайн пише, че значението на предметите и явленията, на техния смисъл за човека зависи от това, за кого те имат определено значение (13; 360). Тук може и трябва да бъде определено какво включва педагогът в тази система и каква е иерархичната ѝ значимост за него. Ценностната ориентация, като социално-психологическа категория, осъществява преработката от личността на външните въздействия на средата чрез ценностните представи. Този процес има важно значение при професионалната реализация въобще и конкретно при педагогическата реализация.

Но личността на педагога се характеризира не с една ценностна ориентация, а със система от ценностни ориентации. Системата от ценностни ориентации е един от основните самостоятелни компоненти в динамичната структура на личността. Произходът ѝ е социогенен и това определя нейното формиране в посока, успоредна на цялостното развитие на личността. В своята същност системата на ценностните ориентации се характеризира като социално-психично образование. Тя отразява както различните форми на взаимодействие между конкретната личност и обществото, така и специфичните взаимоотношения между социалното и индивидуалното в поведението на човека.

Ценностната система притежава своеобразен иерархичен строй от относително самостоятелни елементи. Тя е съвкупност от усвоените ценностни ориентации, норми и идеи, които в индивидуално-личностен план постепенно се утвърждават като убеждения, устойчиви социални позиции и жизнени значими потребности. В нея се диференцират "знанието еталон" за външните явления, събития, постъпки и процеси и "моделите" за собствено действие и потребности. Това определя голямото значение на насочеността, степента на формираност и фундаменталност на ценностната система за цялостното поведение на личността. Тази система изпълнява следните функции: цели и динамични (когато ориентацията са подбудители на дейността и като такива определят нейната цел и динамика); регулативни (осигуряващи равновесието във взаимоотношенията между общественото и индивидуалното); оценъчни (чрез които се сравняват, анализират и оценяват както собствените поведенчески актове, така и извяите на околните).

Установяването на равнищата на формираност на ценностната система и анализирането на нейната характеристика и съдържание имат голямо теоретико-познавателно и практико-приложно значение и стойност при изучаването и ръководенето на педагогическото развитие на педагога. Оттук произтича и необходимостта от определяне съотношението

между някои ценностни ориентации в хода на тяхното непрекъснато взаимодействие, както и от открояване на устойчивите ценностни ориентации, обуславящи социалнопозитивната и социалнонегативната активност на педагога във връзка с професионалната му реализация.

За нас представлява интерес в резултат на какво в съзнанието на педагога се формира определена система от ценностни представи и отношения, защото те формират отношението му към определена сфера на живота, определят неговите убеждения, идеали, възгледи и мироглед. Ценностната ориентация на педагога се проявява в нейната готовност да избира определена линия на поведение, на действие или бездействие по отношение на обектите, процесите и явленията от образователната действителност.

Ценностната ориентация е тази основана социално-психологическа форма, в която се осъществява преработката на външното въздействие на средата върху педагога чрез ценностните представи, които се създават по пътя на осъзнаване на личностните потребности и тяхното сравняване с предметите и явленията от околната действителност, способни да ги удовлетворят. В резултат на ценностната ориентация в съзнанието на педагога се формира определена система от ценностни представи, в които ценностите от една или друга сфера на дейност заемат доминиращо положение. В зависимост от това, какви ценности доминират в дадена система от ценностни представи, се формира отношението на педагога към определени сфери, процеси, дейности и обекти от образователната система.

Ценностната ориентация е важен подбудител на поведението на педагога и определя мотивацията на неговата дейност. Връзката между ценностната ориентация и мотивацията е сложна и взаимнообусловена. Изходна основа за мотивацията на дейността е отношението потребност — обект на потребността. То създава стремеж у педагога да удовлетвори наличната потребност, да я "опредмети", т.е. да намери необходимия обект. До момента на своето първо удовлетворение потребността не знае своя обект. Той трябва да бъде открит. Само в този случай потребността натрупва своята предметност, а възприеманият (предоставеният, мисленият) предмет — своята подбуждаща и направляваща дейността функция, т.е. превръща се в мотив (7, 190). Следователно само предмет, процес, отношение или явление, притежаващи определено значение за педагога, т.е. представляващи пореден вид ценност, могат да станат мотив за неговата дейност.

Във връзка с това, че ценностната ориентация определя мотивите на дейността на педагога, тя влияе на неговия избор и на протичането на педагогическата реализация. По такъв начин тя е свързващо звено между педагога, неговите потребности и околната среда. Така ценностната ориентация, в която се затвърдява устойчивостта на отношението на педагога към света в зависимост от иерархията на значимите за него обекти, определя и относителната устойчивост на неговата професионална реализация.

Педагогът не само може да открива съответствието или несъответ-

ствието между обективните характеристики и потребности в развитието на ценностите, но и да ги търси, да ги формира у себе си чрез съответна активност. Следователно ценностните ориентации могат да се формират, развиват и възпитават — постановка много важна за педагогическата теория и практика. Така в процеса на педагогическата реализация, въпреки определящата роля на ценностните ориентации, се утвърждават или се внасят корекции в ценностната система на педагога. Тези изменения са закономерен процес и предполагат преодоляване на редица противоречия, чрез което се реализира процесът на педагогическата реализация. По такъв начин динамиката в педагогическата реализация се съпровожда закономерно със съответна динамика в ценностната система и ценностната ориентация на педагога.

Следователно, динамиката в педагогическата реализация се намира в диалектическа връзка, взаимозависимост и съподчиненост с изменението в ценностната система и ценностната ориентация на педагога. Това дава възможност, като се въздейства чрез определени педагогически условия и средства върху формирането и развитието на ценностната ориентация, да се внасят необходимите корекции в професионалната реализация на педагога.

Значението на педагогическата дейност за педагога се определя не само от това, че на нея той отдава по-голямата част от своя живот, но и от факта, че тя е най-важната верига за свързване на личността на педагога с обществото. Чрез педагогическата си дейност педагогът се включва активно и съзнателно в живота на обществото и реализирайки основните си права и задължения като гражданин и човек, той съдейства както за своето развитие, така и за развитието на обществото като цяло. Професията на педагога е основен показател за принадлежността му към определена социална прослойка, независимо от факта, дали той осъзнава или не осъзнава това. В условията на изграждането на новото демократично общество професията на педагога също е основен критерий при оценката на обществената значимост на неговата личност и при утвърждаване и издигане на социалния му статус.

Както подчертават някои автори, сега в резултат на бурното развитие на технологическата революция се забелязват някои различия по отношение на традиционното схващане за същността на професията. Въпреки това всички са единодушни, че различните професии предлагат различни възможности и предполагат различни тенденции при професионалната реализация на личността. Голяма част от специалистите акцентуват върху обстоятелството, че понятието "професия" в наше време е претоварено с множество значения (14). Тази липса на общоприета и еднозначна дефиниция създава известни затруднения при употребата и изясняване същността на понятието педагогическа реализация.

Педагогическата реализация е изключително важен елемент от цялостната реализация на педагога. Това нейно водещо място е следствие от ролята и значението на педагогическия труд както за отделния педагог, така и за педагозите като цяло. При подготовката на бъдещия педагог за педагогическа реализация е необходимо да отчитаме, че общест-

вото (най-вече чрез образователната система) създава реални социални условия за формиране и утвърждаването на ново ценностно отношение към труда въобще и към конкретния педагогически труд. Изследванията показват интересна динамика в това отношение. За съвременното младо поколение, посочва през 1980 г. Петър-Емил Митев, ценностите се променят и водещо място заемат такива съждения като: "Работи това, което ти харесва", "човек работи, за да утвърди себе си" и др. (8, 125). Сега тези идеи все още съществуват, но започват да отстъпват все повече пред прагматичния подход на пазарната икономика.

Съвременната педагогическа реализация е не само право, но и дълг на педагога, защото педагогическият труд е необходимо условие и предпоставка не само за развитието на личността на педагога, но и за развитието на обществото. Затова обществото би следвало да включва като своя неотменна, същностна характеристика задължението и отговорността да се създават все по-благоприятни социални условия за правилното образование, педагогическото израстване, реализация и самоопределение на педагозите. За целта, то възлага на образователната система да влияе чрез СОУ върху професионалната реализация на личността, като съдейства за формирането у нея на интегралното качество "готовност за труд" въобще, а във ВУЗ и за конкретен педагогически труд.

Исходна позиция за педагогическата реализация на педагога е неговата педагогическа дейност, а тя е основна характеристика на социалното му битие, тя е "способ, условие и едновременно процес на актуализация на обществените отношения" (6, 12). Човешката дейност се отличава от всички останали форми на активност в живата природа, като в същото време тя съдейства за утвърждаването на нейната неповторимост и уникалност.

Следователно педагогическата реализация на личността на педагога като биосоциален феномен се осъществява в процеса на различните видове педагогически дейности. Характерът на педагогическата реализация не е нито характерът на педагогическите условия сам по себе си, нито характеристиката на личностния потенциал на педагога, а преди всичко степента на тяхното съответствие.

Педагогическата реализация на педагога като ценност може да се изучава в три взаимосвързани и взаимообуславящи се аспекта (2, 17);

1. Исходна точка е личността на педагога с нейните заложби, способности, интереси, потребности, ценностни ориентации и т.н. Степента на осъществяване на личностния потенциал в педагогическата професия и степента на постигане на личностно значимите цели от педагога са показател за степента на педагогическата му реализация.

2. Педагогическата дейност на всеки педагог се оценява в зависимост от конкретния етап на развитие на обществото, което поставя определени критерии за ефективната и социално-значимата педагогическа реализация на всеки педагог.

3. Педагогическата реализация предполага съобразяване и отчитане на изискванията на педагогическата дейност, като предмет на анализ е степента, в която отделния педагог може ефективно да упражнява своята професия.

При разкриване същностната характеристика на педагогическата реализация като ценност можем да ползваме успешно идеята на К. Обуховски, който разграничава две групи свойства на личността — базални и програмиращи (9, 58). Към базалните той включва общия интелект на личността, нейните способности, темперамент и т.н., а към програмиращите — знанията на личността, задачите, които тя си поставя, емоционалните ѝ установки и т.н.

Педагогическата реализация на педагога, нейните начини и средства за осъществяване са пряко зависими от количеството и качеството на знанията, които той притежава. От характера на знанията на отделния педагог зависи както степента на компетентност, с която той извършва определена педагогическа дейност, така и цялостната насоченост на неговата педагогическа реализация. Те стоят в основата на личностните (в това число и професионални) избори и на личностното ценностно отношение към различните видове, сфери и начини на педагогическата реализация. По такъв начин всяка педагогическа дейност на педагога е зависима от неговата ценностна ориентация, от способността му да формулира, открива и решава съответни педагогически цели и задачи. За всеки педагог движеща сила на педагогическата му реализация е не това, което тя е била или което е, а това което той иска да бъде. Естествено миналото и настоящето оказват влияние върху начините и качеството на педагогическата реализация, но това въздействие е косвено, чрез влиянието им върху формирането на определен образ, към който педагогът се стреми. В този смисъл педагогът ще се реализира преди всичко чрез професионала, който е искал да бъде и по-малко чрез професионала, който е бил.

Педагогическата реализация на педагога като ценност е разширение на неговото "Аз", обогатяване (но и обедняване) чрез сферата на педагогическата дейност. Тя е процес, в който педагогът "познава" себе си в продуктите на своята педагогическа дейност, не мисли отделно за своето "Аз" именно защото то е вплътено в дейността и изпълнено с нея (5, 387). По такъв начин педагогическата реализация като ценност за педагога е неотделима от неговата вътрешна свобода, тя е плод на свободната непринудена активност на педагога, която обаче е съзнателно обвързана с обществените потребности и нужди.

Педагогическата реализация е благодатно поле за разкриване на индивидуалността и своеобразието на личността на педагога, за доказване на нейната неповторимост и обективна значимост. Педагог, който се е реализирал успешно, професионална е вътрешно обогатена личност. Той е щастлив дори когато неговата педагогическа реализация няма широко обществено признание, нито пък притежава символите на така наречения "преуспяващ човек" — висок социален статус, власт, пълно материално обезпечаване и др. (2, 20). Това е така, дори и сега пътят на педагогическата реализация не винаги е гладък, приятен и лесен за педагозите. Често пъти той изисква и налага активните и постоянни усилия на определената личност. В резултат на педагогическата си реализация младият педагог намира себе си, проверява и утвърждава определена ценностна

система, издига се над всекидневните си грижи, не в смисъл, че те престават да съществуват за него, а в смисъл че целта и идеалите, към които той се стреми не са тъждествени с тях. Това е личност, която е намерила своето призвание в педагогическата професия, упражняването на която го кара да се чувства удовлетворен от себе си, защото влага заложибите и способностите си, знанията и любовта си в дейност, чиято обществена и личностна значимост за него не подлежи на съмнение.

Общозвестно е, че човек притежава в най-голяма степен способността да се самоизменя, саморазвива и самоформира. Важен дял в този процес за педагога се пада на педагогическата реализация като ценност, която създава обективни условия на всеки педагог да разкрие и развие заложибите и способностите, които той притежава. Възможността педагогът да се формира и развива чрез педагогическа реализация е следствие от факта, че всяка професионална реализация по принцип е реализация в определена предметна сфера, че в крайна сметка тя е предметна. Така чрез педагогическата реализация, педагогът може най-пълно да разкрие и развие богатството на своята индивидуалност, чрез педагогическата реализация наследствените предразположения се развиват, утвърждават и обогатяват. Упражняването на педагогическа професия улеснява формирането на трайни личностни интереси, подпомага изграждането на ценностната система и личността, спомага за удовлетворяването, развитието и обогатяването на нейните личностни потребности. Следователно процесът на педагогическата реализация като ценност за педагога е неделим от процеса на личностното му развитие, като личностното развитие дава възможности за педагогическа реализация на личността, а тя от своя страна е и част от процеса на неговото развитие. Така развитието на личността на педагога е не само в условията на преход от тоталитаризъм към демокрация, въпреки трудността произтичаща от социално-икономическата криза и изискванията на пазарно организираното общество. Интересите към учителската професия все повече се увеличават, но въпреки че причината може да се търси в нарасналия брой на безработните, истинската причина е в настъпилите изменения в ценностите и ценностните системи, характеризиращи времето в което живеем, предпоставка за неговата педагогическа реализация, но в крайна сметка и неин резултат. В този смисъл е немислимо развитието на личността на педагога без неговата педагогическа реализация.

За младите педагози потребността от педагогическа реализация е възпроизвеждаща се потребност, защото личността не е нещо вечно и неизменно, а е едно непрекъснато променящо се и развиващо се единство от определени личности, качества и характеристики. Следователно педагогическото реализиране на едни личностни заложиби, способности и качества и постигането на определени личностни жизнени планове и цели има за резултат и тяхното усъвършенстване и необходимостта от развитие на педагогическата реализация като ценност. В същото време в процеса на педагогическата реализация у личността на педагога могат да се формират и развиват и нови потребности и интереси, нови жизнени цели и нови ценности. Те от своя страна ориентират педагога и към дей-

ности понякога различни от педагогическата професия, но най-често те стимулират ново отношение към учителската професия. Така педагогическата реализация обхваща целия живот на отделния педагог като само сферите и начините за педагогическа реализация претърпяват определени промени.

Процесът на педагогическата реализация като ценност за педагога е сложен и многофакторен, защото никой човек не се ражда, за да упражнява педагогическа професия, а всеки се ражда, за да се труди независимо, че всяка личност има различни заложби да упражнява определени професии. Постигането на значими качествени резултати, обаче не е възможно, ако подрастващият не се посвети изцяло на една професия. За целта на преден план излиза необходимостта от правилно професионално ориентиране и оптимално професионално самоопределение. Така подрастващият, избирайки за сфера педагогическата реализация, същевременно намалява и дори премахва възможностите за професионална реализация в друга професионална сфера. Тази концентрация на силите, времето и личностните качества гарантира оптимална педагогическа реализация, но в същото време, в определена степен ограничава възможностите за цялостно разкриване на способностите, заложбите и качествата на отделния педагог, защото чрез професионалното самоопределение се намира и най-правилният път за утвърждаване на педагогическата индивидуалност, но и всеки професионален избор е едно от ограниченията за цялостното развитие на личността.

Педагогическата реализация като ценност за педагога е свързана и пряко, и косвено с неговото професионално ориентиране, с процеса на професионалния му избор и на професионалното му самоопределение, които са не само личностно, но и социално обусловени и зависими. Пред всеки подрастващ се разкрива богатството от възможности за професионална реализация, но той може да избира само от това, което му предлага обществото на дадения етап от неговото развитие, като целта е оптимално да се задоволяват и личностните и обществените потребности и интереси. Затова винаги е необходимо да се разглежда педагогическата реализация на личността като процес, който се осъществява в определени социално-икономически, политически, културни и образователни условия и възможности, в които тя се детерминира.

Ориентацията към педагогическата реализация като социална ценност се формира и развива в единство с формирането и развитието на интересите, потребностите и ценностните ориентации на личността. Потребността от педагогическа реализация за педагога е висша социална потребност, но и висша социална ценност. В процеса на нейното удовлетворяване се задоволяват: стремежите на личността към непознати за тях до този момент предмети, явления и процеси; взаимоотношенията в тях и чрез тях; стремежът ѝ към самоусъвършенстване, саморазвитие и самовъзпитание. Наличието на потребност от педагогическа реализация като социална ценност е показател за висша степен на развитие на личността на педагога и се съпровожда с дълбоки емоционални преживявания и волеви усилия. Самата потребност от педагогическа реализация се моти-



вира, като основният мотив съвпада с целта — усъвършенстване на професионалното самоопределение, професионални знания, умения, навици и сръчности.

Необходимостта от педагогическа реализация стои в основата на педагогическото самоопределение и педагогическите интереси на учителя, като тези интереси имат различни изменения по отношение на тяхното съдържание, обем и качество. Самата ценностна ориентация към педагогическата реализация, чийто основен компонент са нравствените и професионалните интереси и мотиви е многофакторна: за едни педагози процесът на подготовка за педагогическа реализация е само приятно преживяване, за други — основно средство за достигане на жизнено важни цели, за трети — условие за висок социален престиж, четвърти — цел и смисъл на живота и т.н.

В структурата на ценностното отношение към процеса на педагогическата реализация се открояват някои сериозни проблеми. Ценностното отношение към педагогическата реализация води по принцип към развитие на определени интереси, характеризирания с определена едностранчивост, но въпреки това сравнително малък е относителният дял на педагозите, чиято ценностна ориентация се характеризира с творческо отношение към процеса им на педагогическа реализация. Така между основните компоненти на ценностната ориентация се наблюдава несъответствие, а понякога и противоречие. Това най-ярко проличава при оценката, от една страна, на педагогическата реализация като социална ценност и утвърждаването на професионалното самоопределение на педагозите, от друга страна, като необходима социална среда за бъдещата им професионална реализация.

\*\*\*

Отчитайки всичко това всяко общество следва да изгражда и използва определена система, която да формира и да влияе върху характера на личностната педагогическа реализация. Тази система и технологията ѝ на действие е различна по съдържание и по значение в различните общества, както и в техните отделни етапи и периоди. На педагога обикновено не се налагат грубо никакви външни ограничения, но той интернационализира обществените и икономическите закони, норми и ценности чрез формираната образователна система. По такъв начин педагогическото самоопределение се детерминира по определени обществени и личностни условия и фактори. От обществените — голямо е значението на степента на развитие на обществото като цяло, както и традициите на нашия народ. Към личностните фактори и условия отнасяме преди всичко основните структурни елементи на личността и способностите, заложбите, интересите, потребностите, ценности, идеали и т.н.

От това доколко образователната система и обществото са успели да създадат оптимални условия за пълноценна педагогическа реализация зависи до голяма степен както развитието на педагога, така и развитието на образователната система и на обществото като цяло.

## БЕЛЕЖКИ

1. **Андреев, М.** Педагогическа социология, Народна просвета, 1988.
2. **Бояджиева, П.А.** Какво може да ни даде образованието. С., Наука и изкуство, 1985.
3. **Жекова, Ст.** Психологически проблеми на учителската професия. С., Народна просвета, 1976.
4. **Иванова, Здр.** Професионален избор, реализация и адаптация. Професионално ориентиране, 1982, № 1, 4 – 11.
5. **Кон, И.С.** Откриването на "Аз". С., Наука и изкуство, 1980.
6. **Леонтьев, А.Н.** Деятельность и обучение. Вопросы философии. № 1, 1979.
7. **Леонтьев, А.Н.** Деятельность, сознание, личность. 2-ое изд. М., Педагогика, 1977.
8. **Митев, П.-Е.** Съвременният млад човек — специфични нравствени черти. С., Народна младеж, 1980.
9. **Обуховский, К.** Психологическая теория строения и развитие личности. Вж.сб. Психология формирования и развития личности. М., 1981.
10. **Паси, И.** Проблема за ценностите. Ново време, № 2. 1963.
11. **Проданов, В.** Биосоциални ценности. С., Наука и изкуство, 1982.
12. **Проданов, В.** Етиката и ценността на човешкия живот. С., Народна младеж, 1986.
13. **Рубинштейн, С.Л.** Проблемы общей психологии. М., Педагогика, 1973.
14. **Социологически проблеми.** № 1, № 3, 1986.